

ACC. N.R M. 13768:1-17

Landskap: Småland
Härad: Västbo
Socken: Torsåseda å kringlig
Uppteckningsår: 1954

Upptecknare: Peter Wilhelm Bergman
Berättare: " " Strödmörsbruk
Berättarens yrke: f.d. snickare
Född år 1876 i Torsåseda

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

I prisar. sid. 1-17.

(Teckningar sid. 7-17.)

N.M. 65.

Skriv endast på denna sida

Mifjärs snygta häningar
M. 13768.

FOLKLIVSARKIVET
Institutionen för folklivsforsk-
ning vid Lunds universitet

Strömsnäs bruk den 19 juli 1954

Folklivsarkivet
Finngatan 8
Lund

Med anledning av Edert brev den 16 ds
vill jag meddela, att ifrågavarande hustyper voro
vanliga förr i tiden i de trakter, som mina skild-
ringar avse. Här funnos under herrgårdarna mängder
av torp enligt typ 1 (ryggåsstugor), men de är ju
nu minnen blott. De har rivits för länge sedan. Bland
dem som bott i sådana torp, kan jag nämna mina för-
äldrar Johannes och Karolina i Källerås, och deras
granne Anders Petter i Övre Källerås (torp under
Schedingsnäs i Forsheda).

Av bostadstyp 2 och 3 finnas ännu några
kvar, exempelvis i byn Åreved i Forsheda, men i all-
mänhet har ju modernisering skett efter hand.

Jag lämnar gärna fler upplysningar i den
mån det är mig möjligt.

Högaktningsfullt

P.Y. Bergman...

ACC. N.R **M. 13768:/.**

Att anordna eldstäder ute i det fria var i äldre tider mera vanligt än nu. Det enklaste sättet var att ställa en trebensgryta på marken och elda under och runt om den. Ville man ha något vindskydd, kunde man ställa några flata stenar vid sidorna. Ett annat sätt var att gräva i en backslutning och mura med sten vid kanterna och ordna med en skorsten vid främre ändan av gropen.

Som kokkärl användes antingen stor järngryta eller kopparkittel som ställdes på stenar, eller en trefoting s.k. fotaring. Sådana eldstäder voro vanliga vid tvätt, byk och slakt och mycket annat, som kunde förekomma.

En annan slags eldstad ute i det fria var brytegraven. Den anordnades så, att man grävde en grop ungefär en meter djup och mellan 3 och 4 meter lång och så eldades på bottnen. Över gropen lades stänger och på dessa breddes linhalmen ut för torkning, när den skulle brytas. Det var så på den tiden, att alla som hade möjligheter att själva odla lin för eget behov skulle göra det. Det var således de mindre linodlarna, som använde detta system. De som bodde i byalag och även på de större gårdarna hade särskilda hus med murad torkugn,

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

N.M. 65

/

som de kallade bastu.

Fristående eldstäder inomhus.

Ja, det lär ha varit brukligt i äldre tid men att med säkerhet beskriva, hur våra förfäder fick söka klara upp sina bostadsproblem är inte lätt, om de gjorde stugan eller eldstaden först. Man kan ju tänka sig, att eldstaden är äldst, för värmens skull. När det sedan blev väggar och tak över elden, var det röken, som vållade mycket besvär och måste på något sätt ledas ut genom hål i taket. Det var nog sådana, som kallades rökstugor. Vid vilken tid det var brukligt med sådana stugor, vågar jag inte nämna. Det är nog länge sedan, men säkert har det funnits.

Den vanliga spisen i äldre tid.

Jag har försökt att med dessa tre olika skisser visa, hur bakugnen var placerad i förhållande till spisen. Bakugnens bottentyta vanligen fyrsidig 3 x 4 fot, lagd av tegel eller flata stenar. Valvet murat av sten med lera som fyllning i fogarna. Ugnsöppningen var i samma höjd som valvet och så stort, att man kunde krypa in i ugnen, om den behövde lagas. Vid eldning i ugnen fick röken ta sig ut ge-

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

2

nom gruvan och upp genom den och ut i skorstenen, som var gemensam även för spisen. Alla dessa spisar varo murade av sten, som fogades och rappades med murbruk, som bestod av lera och sand. Att använda kalk till murbruk var inte vanligt på den tiden, på grund av att det var långt till närmaste kalkbrott, ungefär 15 mil, så att det blev för dyrbart. Kunde de bara få så mycket, att de kunde stryka över muren med kalkvatten för färgens skull, så var det bra. Annars fick det duga med krita.

Det var på grund av att det inte var eldstad i köket vanligt, att all eldnings som behövdes både för värmens skull och för matlagning året om gjordes idenna öppna spis, utom någon tid på högsommaren, då det inte behövdes eldas för att värma sig. Då eldades i gruan för matlagning. Spisen fick då en behölig upputsning och pryddes med en enbuske för att friska upp luften i rummet. Senare ersattes denna med friskt björklöv. När lövet började vissna, kunde det bytas mot nytt, friskt löv. Vid eldnings i ugnen och bakning gjorde man så, att först tändes en stor brasa mitt i ugnen, När den var nedbrunnen, rakades glöden ut mot kanterna av ugnsbottnen för att få den jämnt

3

varm. Efter en sünd rakades glöden ut i gruan och ugnsbottnen sopes väl. Brödet sattes in med s.k. grissla. När detta var gjort, tändes en brasa i gruan utanför ugnsoppningen, som kallades förvärmare. När brödet var färdigt och tagits ut ur ugnen, rakades den del av förvärmaren, som var kvar, in i ugnen och påfylldes med mera ved för nästa bak, om det var så, att de skulle fortsätta med bakningen, annars släcktes elden.

Ved för bakning brukades göras i ordning om vintern och lagras för torkning över sommaren, så att de alltid hade torr ved av fur eller gran för bakning. För belysning var vanligen en s.k. lysekäring fästad i muren vid ugnsoppningen. Det var en klämma av järn, som höll en brinnande spingesticka. Efter slutat bak var det noga med att gömma grissla, raka och kvast, så att inte de häxor, som ämnade fara till Blåkulla, kunde hitta dem. Att tända i spisen eller i ugnen var inte något lätt att göra, när det inte fanns tändstickor.

Det gick till så, att de hade torrt fnöske samt stål och flinta. När de högg med stålet mot flintan bildades gnistor, som antände fnösket. Sedan gällde det att passa på med torra stickor och blåsa

ACC. N:R M. 13768:5.

och hålla lågan vid liv, När de en gång fått eld, ville man inte gärna låta det slockna. Skulle det likvälv hända, att elden slocknat, kunde det hända, att man fick gå till någon granne och be att få låna värme. Ett annat sätt att alstra eld var att gnida ett par trästycken mot varandra, tills de blevo så varma, att det tog eld. Hade man lyckats få eld på det viset, skulle man inte släcka den. Den ansågs vara helig eld och kunde bota en del sjukdomar. I min barndom hörde jag de gamla berätta, hur en man som gjort upp gnideld med ett par gamla träskor, gick omkring och botade dem, som blivit angripna av sjukdom. Det var på 1830-talet under koleraepidemien. Om det verkligen var gnideld, som fördrev sjukdomen, är väl ännu en fråga, men det troddes så.

De gamla bostäderna var i allmänhet låga ryggåsstugor och voro vad indelning och murverk beträffar som typ 1. De som ombyggdes på 1870-talet och 1880-talet och kanske i några fall även tidigare, byggdes högre, så det kunde bli windsutrymme. De kallades byggnung. För många blev det ganska kostsamt och gav anledning till ett ordspråk, som var vanligt på 80 och 90-talen !"förr var det du

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

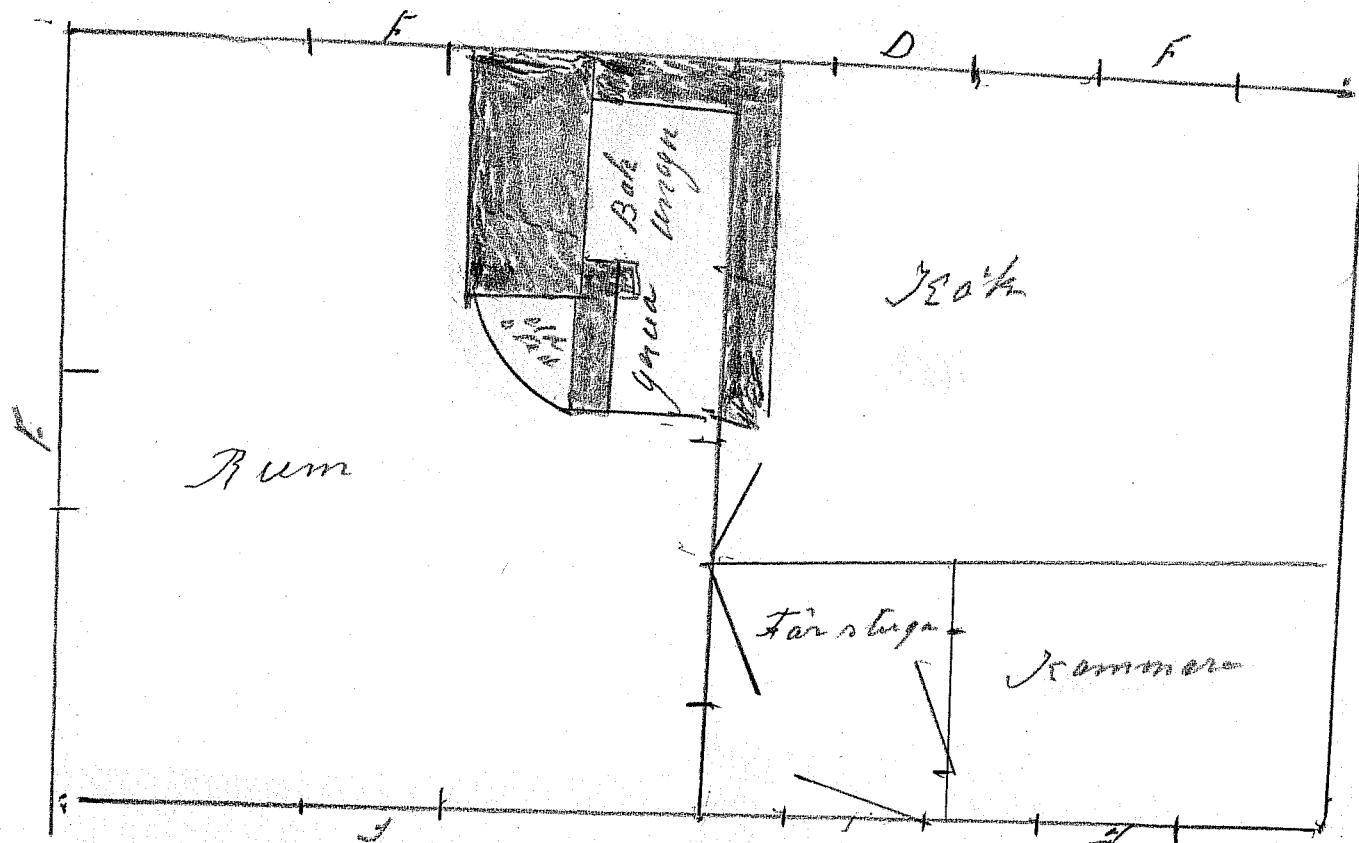
5

och ja, små hus och mådde bra, nu är det ni och vi, stora hus och ingenting i". Om det var så i verkligheten, vill jag låta vara osagt, men att det var ett steg framåt mot bättre bostäder, kan inte förnekas. Samtidigt med att husen blevo ^{stora} förbättrades även spisarna. De stora rösen av gråsten, som upptog nära en fjärdedel av rummen, slopades och i stället murades av tegel rörspisar. Det var visserligen öppna spisar men de blevo mindre och med sitt rörsystem mycket vedbesparande. De första kokspisarna jag såg, var i mitten på 1880-talet, men det var på herrgårdarna. Bland allmogen dröjde det ännu något 10-tal år, innan det blev mera allmänt med kokspisar. De tillverkades först vid Huskvarna och Norrahammar men även vid Åminne och andra järnbruk. Det ansågs i början som något extra fint med en kokspis. Vid inmonteringen tillgick så, att man rev ut ett hål i hällen på den s.k. köks- eller längspisen, lagom stort för kokspisen och murade upp under, så att den kom i lagom höjd, vanligen 30 tum. För rökens utlopp användes ett plåtrör, som gick ett stycke upp i den öppna skorstenen. Ved för kokspisen måste småhuggas mot vad man var van vid i de öppna spisarna. De gamla grytorna och klampar och pannor med tre ben blevo obrukbara. Nya fingo anskaffas.

M.13768:7.

Småland
Västbo
Forsheda
1954

Typ 1. Jelon av äldre klass

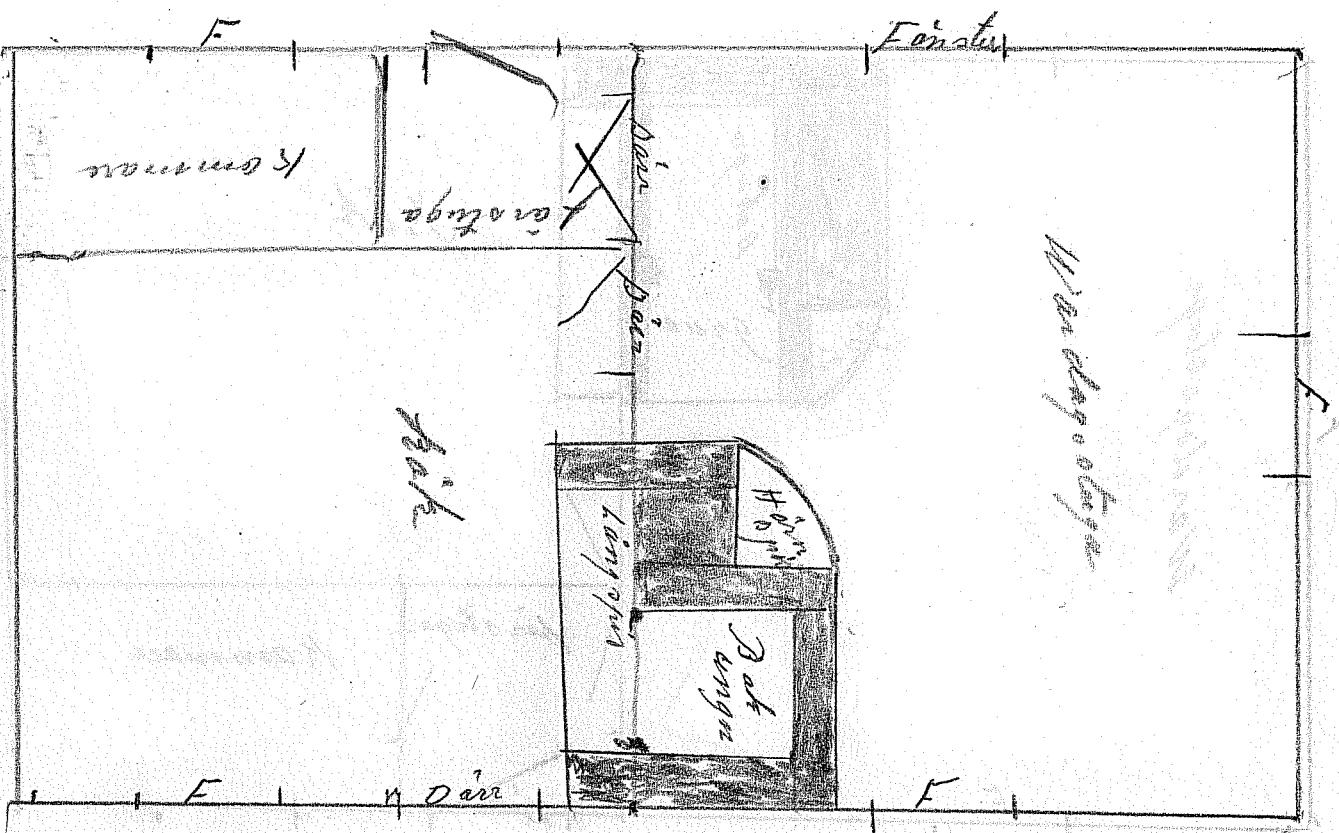

Peter Wilhelm Bergman
Strömsnäs bruk född 1876 i Forsheda

Småland
Västbo
Forsheda
1954

M. 13768:8.

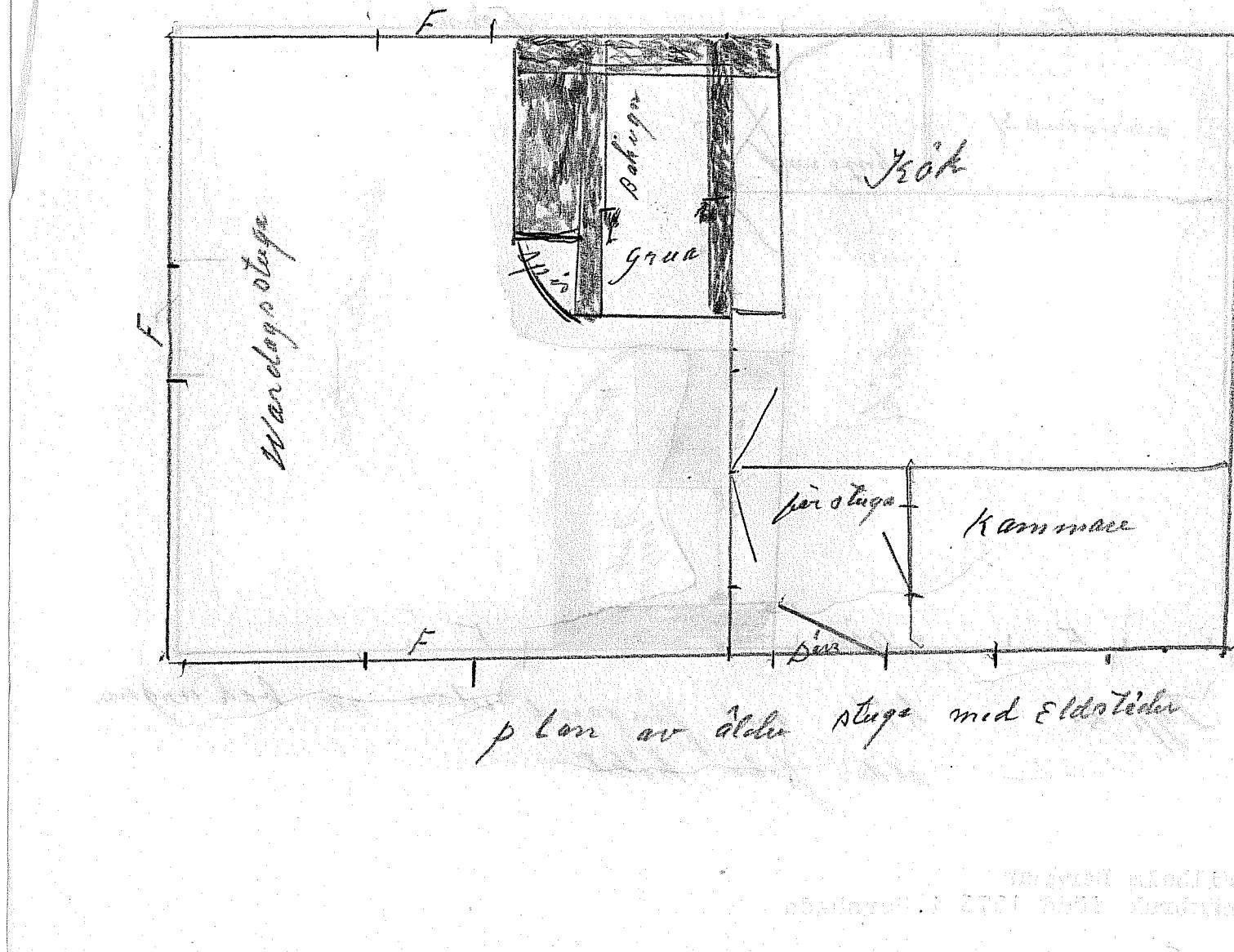
FOLKLIVSARKIVET
Institutionen för folklivsforsk-
ning vid Lunds universitet

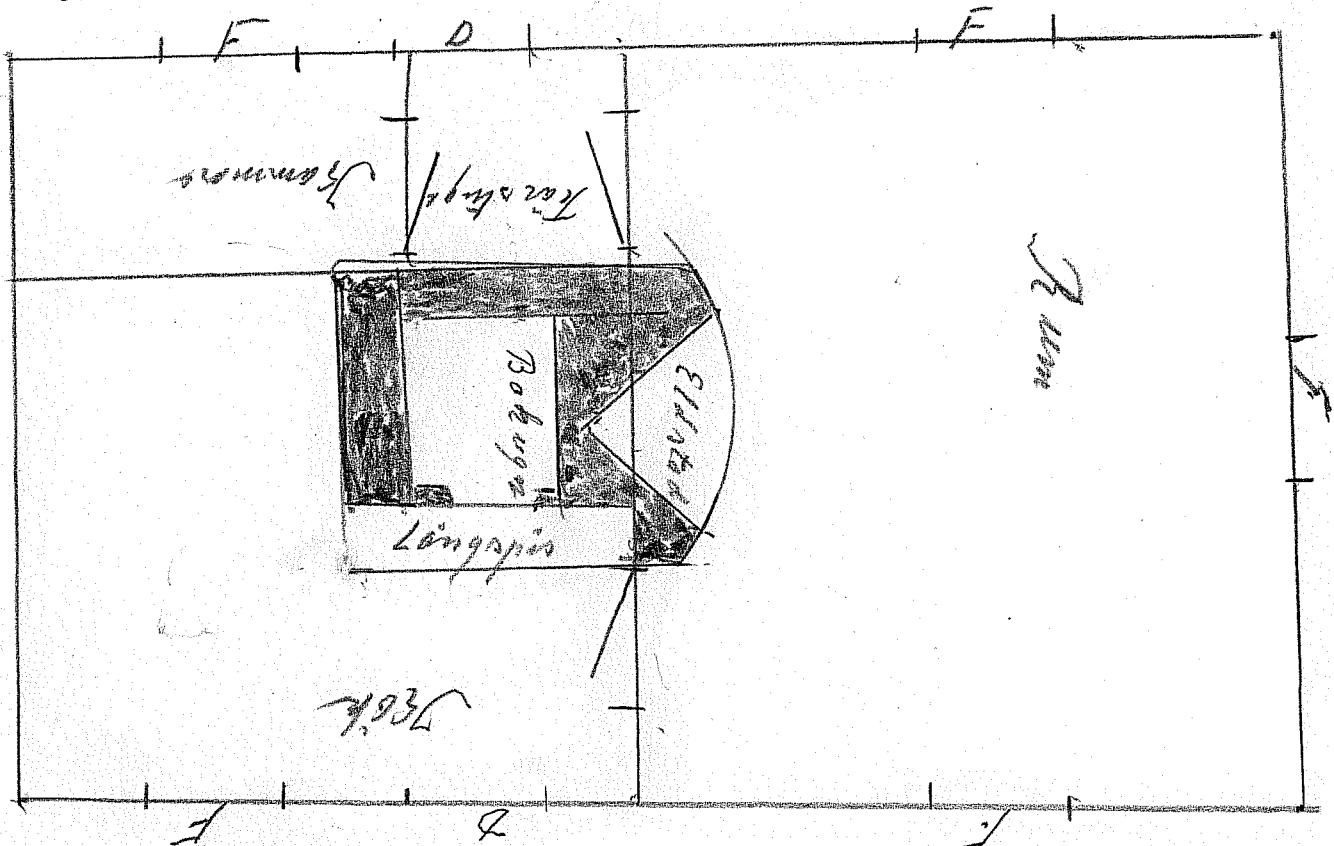
Typ 2. Håla med fönster utan att bokverksam
elten får hult

Peter Wilhelm Bergman
Strömsnäsbruk född 1876 i Forsheda

M. 13768:9.

M.13768:10.

Småland
Västbo
Forsheda
1954

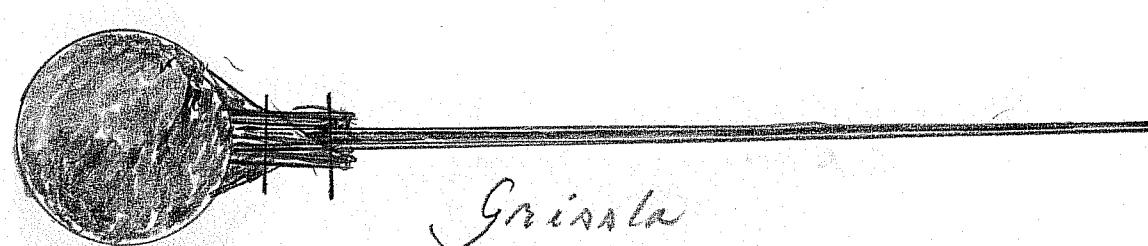
Typ 3. Plan av eldstugor inomhus

Peter Wilhelm Bergman
Strömsnäs bruk född 1876 i Forsheda

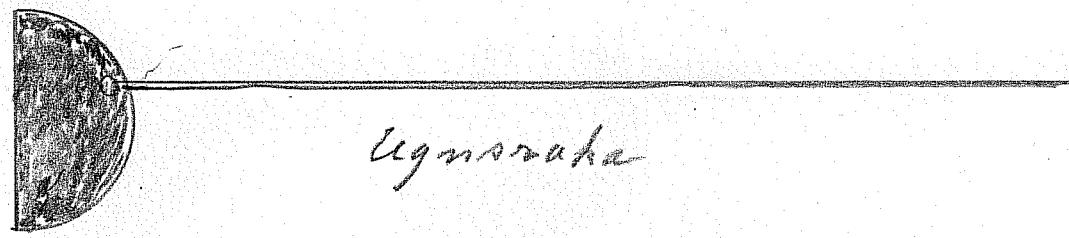
Småland
Västbo
Forsheda
1954

M.13768:11.

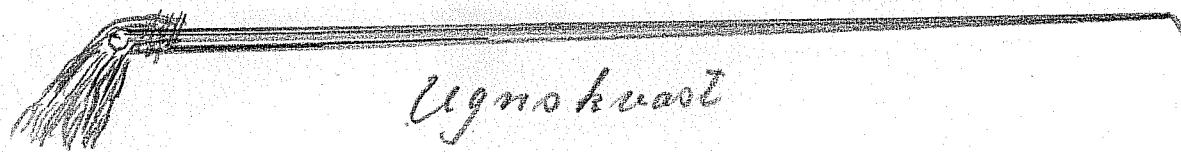
FOLKLIVSARKIVET
Institutionen för folklivsforskning vid Uppsala universitet

Grissla

legnsraka

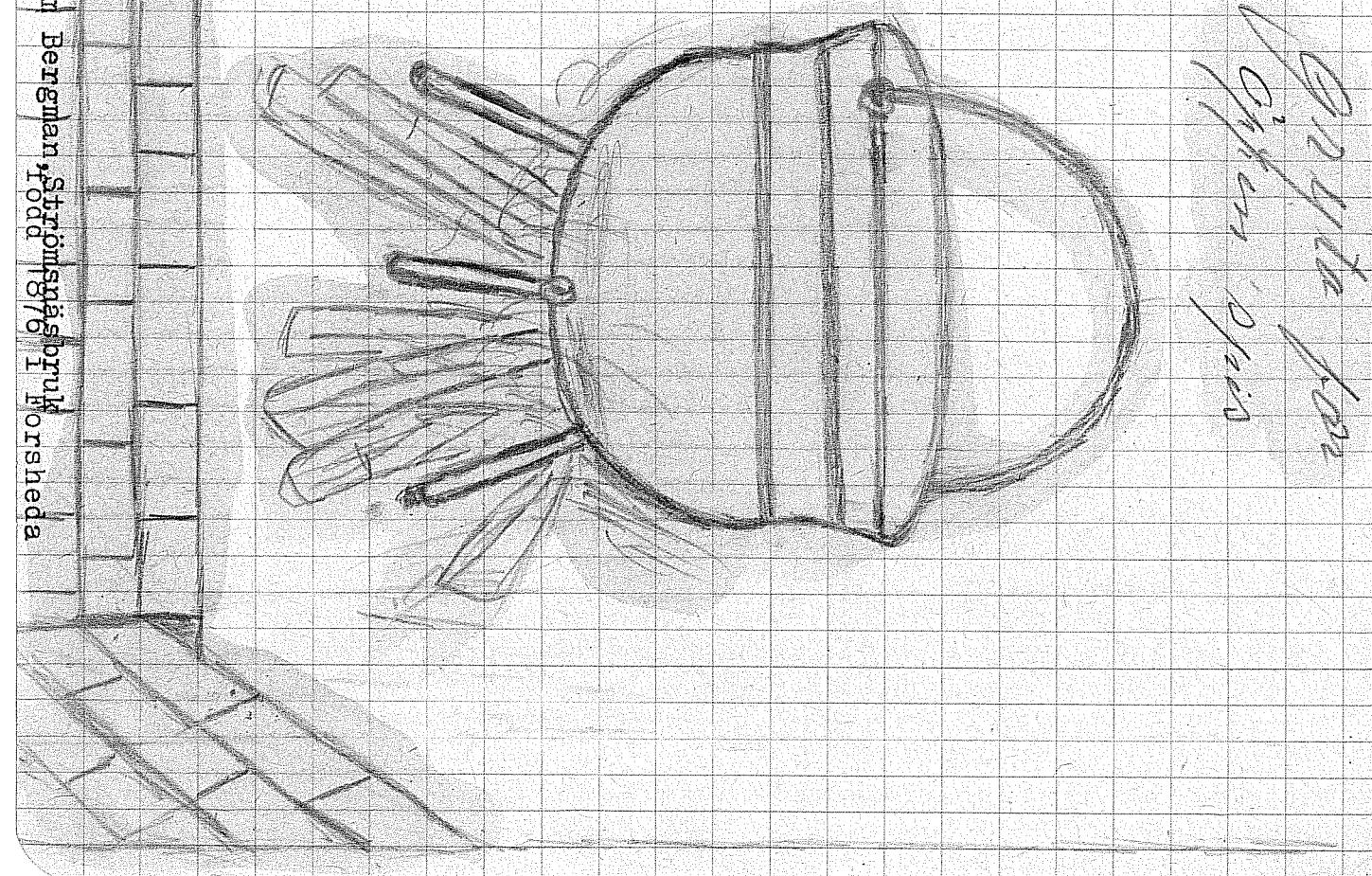
legnshuvud

Peter Wilhelm Bergman
Strömsnäsbruk född 1876 i Forsheda

M. 13768:12.

FOLKLIVSARKIVET
Institutionen för folklivsforsk-
ning vid Lunds universitet

Småland
Västbo
Forsheda
1954

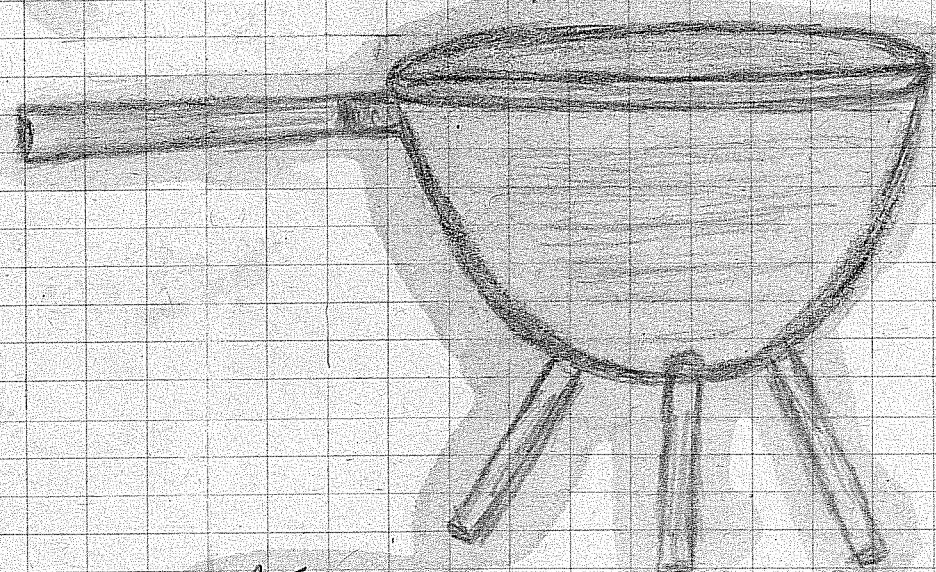

Peter Wilhelm Bengtsson, Strömsnäsbruk, Odd, Forsheda

Småland
Västbo
Forsheda
1954

M.13768:13.

FOLKLIVSARKIVET
Institutionen för folklivsforskning vid Lunds universitet

J Blomkvist

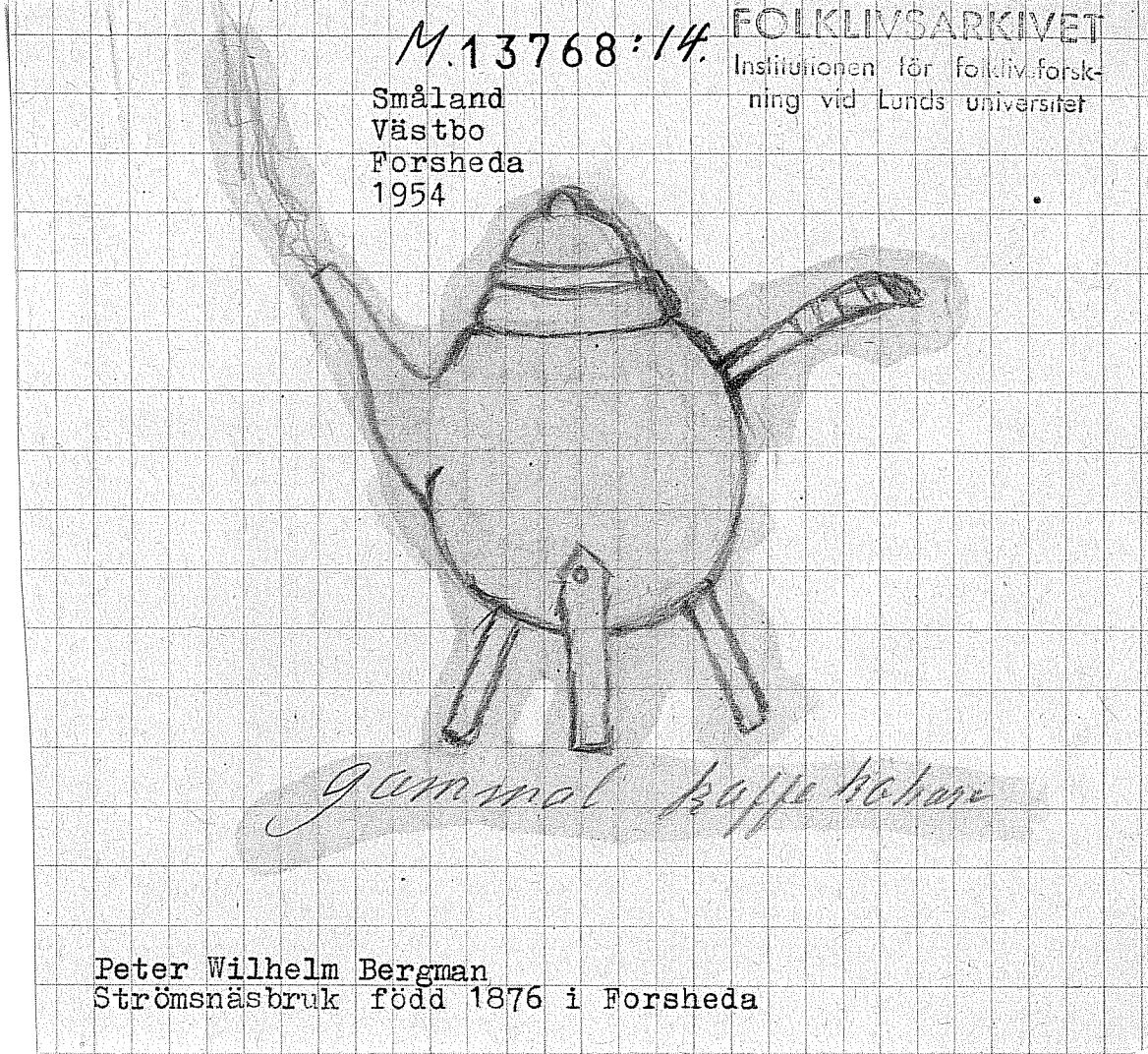
Peter Wilhelm Bergman
Strömsnäs bruk född 1876 i Forsheda

M.13768:14

FOLKLIVSARKIVET

Institutionen för folklivsforskning vid Lunds universitet

Småland
Västbo
Forsheda
1954

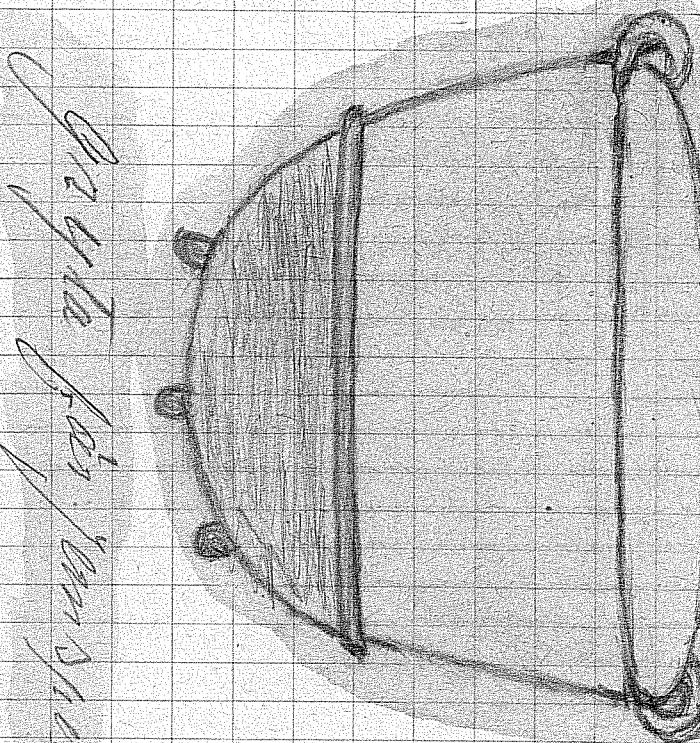
Peter Wilhelm Bergman
Strömsnäsbruk född 1876 i Forsheda

FOLKLIVSARKIVET

Institutionen för folklivsforskning
vid Lunds universitet

M. 13768:15.

Småland
Västbo
Forsheda
1954

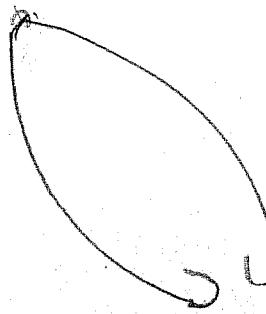
Gammal drägga

Peter Wilhelm Bergman
Strömsnäs bruk Född 1876 i Forsheda

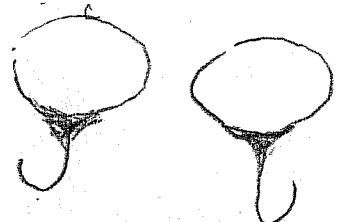
Småland
Västbo
Forsheda
1954

M. 13768:16.

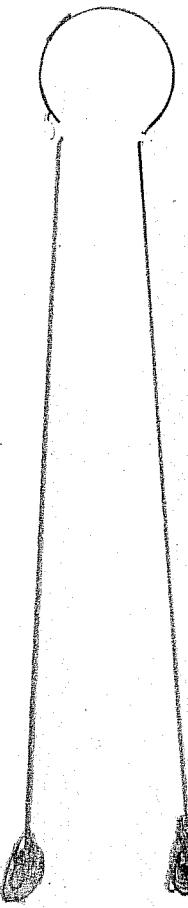
FOLKLIVSARKIVET
Institutionen för folklivsforskning vid Lunds universitet

Grytkoppar

Grytkopplag

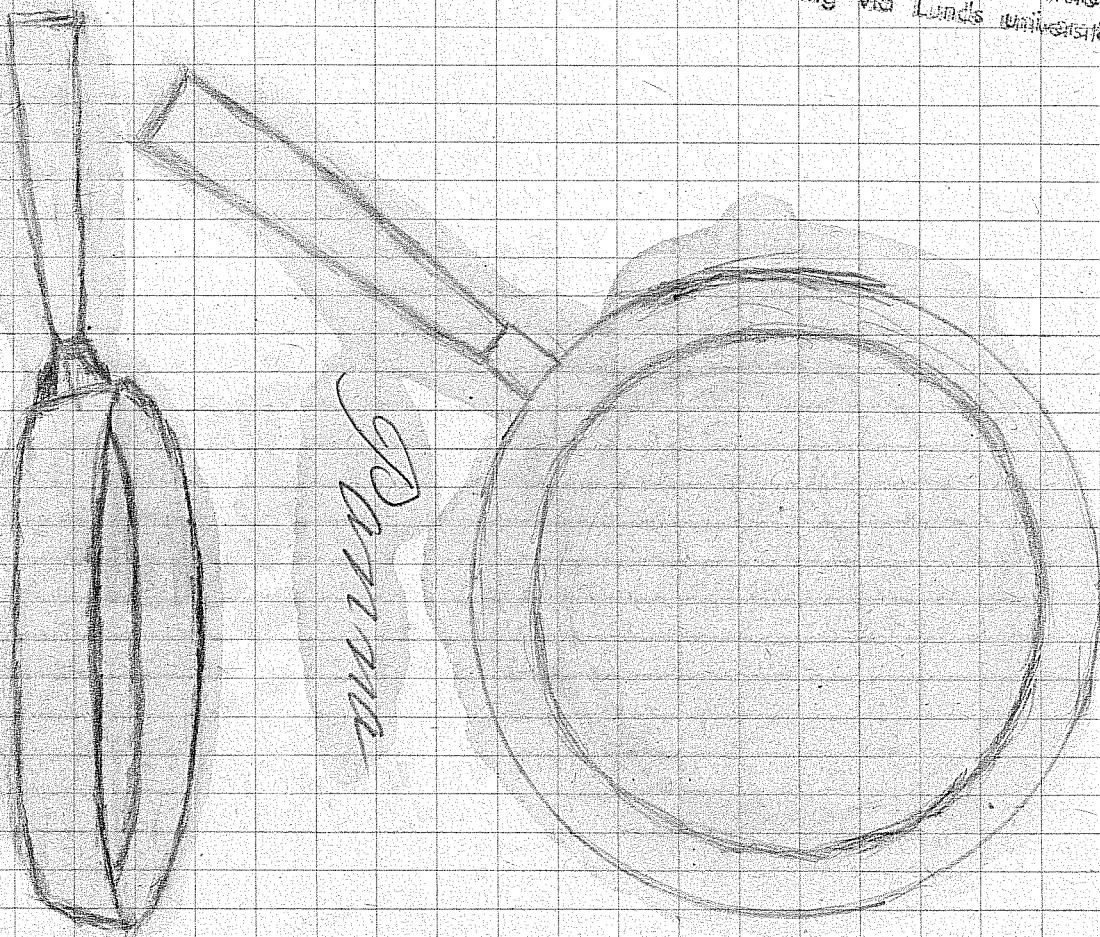
Eldtäng

Peter Wilhelm Bergman
Strömsnäs bruk född 1876 i Forsheda

FOLKLIVSARKIVET
Institutionen för folklivsforsk-
ning vid Lunds universitet

M 13768 : 17.

Jonna

Småland
Västbo
Forseda

Peter Wilhelm Bergman
Strömsnäs bruk född 1876 i Forseda